

БОШКО ЛОМОВИЋ

НАД ДНЕВНИКОМ МАРИЈЕ БАШКИРЦЕВЕ

Има, у многочему, космичке правде, па и у судбини даровитих којима је предодређен кратак овоземаљски живот. Постарала се *vis major* да им нимало не ускрати од онога што би им, иначе, следовало у просечном људском животу, да им буде дарезљива у знању, мудрости, надахнућу и истрајности – да све те одлике средњих и позних година „пресели” у детињство и младост. Тако им је допустила, та виша сила, да дарове свога талента принесу свеопштом храму културе и живе изван заборава.

Примера је напретек, а да подупремо речено, навешћемо неколицину: Римски лиричар, јасан и класично савршен, Тибул, поживео је 36 година; Рафаел, сликар бројних *Магона* које су му осигурале светску славу, живео је колико и Тибул, а годину мање Моцарт који је, са шест година, свирао концерте по европским престоницама. Не заборавимо Ван Гога (живео 37 година), Шелија (30) и Китса (25), Рембоа (36), Љермонтова (26), Пушкина (37), Петефија (26) и Јесењина (30). „Најдуговечнији” беху Шарлота Бронте, А. Е. По и Шопен (39), али нико не дочека 40. рођендан. Кратко трајаху, а много нам завешташе и наши: Његош (38), Б. Радичевић (29), П. Кочић (39), В. П. Diss (37), Ј. Скерлић (37), Милутин Ускоковић (31), М. Бојић (25), Милена Павловић Барили (26), Б. Миљковић (27). Има их још.

Најдрастичнији од знаних нам је случај Марије Константинове Башкирцеве (1860–1884), руске аристократкиње из украјинске Полтаве чији је женски део породице живео у Ници и Паризу. Судбина јој је одредила да се упокоји једанаест дана пре 24. рођендана, али је и наградила свиме што једва може да стане у педесет и више година живота. Марија је имала диван мецосопран, свирала

мандолину, гитару и клавир, насликала 120 уљаних слика (излагала и у париском Салону), оставила око двеста цртежа, акварела, скулптура. Читала је класике и савременике на француском, италијанском, енглеском и руском, говорила је и украјински, а оставила је запис да је „научила грчки и латински”. Данас су њене слике (сликарство јој беше основна преокупација) у музејима Атине, Амстердама, Београда, Беча, Нице, Париза, Чикага, у Третјаковској галерији у Москви. За свога прекратког живота обишла је, возом и кочијама, музеје и галерије Нице, Париза, Мадрида, Севиље, Гранаде, Беча, Берлина, Петербурга, Москве, Кијева („мајке руских градова”), Рима, Напуља... Оставила нам је и 85 свезака *Дневника* у рукопису. В. Г. Корољенко је (открио је и увео Горког у књижевност) приметио „типичност” *Дневника* у односу на духовну ситуацију *fin du siecle*. Песник В. Брјусов записа у свој *Дневник* (1892): „Марија Башкирцева – то сам ја, са свим својим мислима, убеђењима и маштањима”, а футуриста Хлебњиков га је сматрао јединственом појавим светске културе, „исцрпним дневником сопствене духовности”. Насупрот, Толстој је указао на тобожњу „извештаченост”, а Чехов је *Дневник* сматрао безначајним, додавши да је „при крају прострујало нешто човечно у њему”. Било овако или онако, *Дневник* је превођен на европске језике, а руски читаоци су га целога добили у *Северном веснику*, осам година по Маријиној смрти (превела Л. Ј. Гуревич), годину потом и као посебно издање у Санкт Петербургу.

Шта знамо о Марији Башкирцевој? Ништа, готово ништа. Због тога и ради упознавања ње као феномена, позабавићемо се *Дневником*. Има он, видећете, неке везе и са нама.

Марија је на француском водила дневник, безмало из дана у дан, од јануара 1873. до октобра 1884. године (Матица српска га је објавила 1996. године у преводу са руског Драгиње Рамадански). Када читате редове које је исписивала о догађајима и људима око себе, о својим путовањима и сусретима, о љубави и уметности, о смислу и бесмислу живљења, закључујете да из пркосне, таште, самољубиве, каткад и дрске, крхке девојчице говори образована, искусна и веома талентована особа бар средовечне доби. Почујте шта пише ова стармала на првим страницама *Дневника*, заљубљена већ у извесног грофа Г: „Мили, ти ћеш бити заслепљен мојим гласом и заволећеш ме, видећеш мој тријумф, а ти си, у ствари, и достојан само такве жене каква ћу, надам се, бити ја” (док сања да буде велика оперска дива). Или, размишљање девојчице од 12 година и четири месеца о браку:

Не разумем како се жена може односити према мужу као према некој домаћој животињи, док све до свадбе упорно жели да му

се допадне? Зашто не остати према мужу исто толико кокетна и зашто се не односити према њему као према страном човеку који вам се допада, с том разликом што странцу, наравно, не дозвољавамо неке ствари?

Можете ли да замислите дете од 13 до 15 година, а да то није Марија Башкирцева, које у дневник записује следеће редове:

Не рачунати ни на пријатељство, ни на верност, ни на част; смело се издићи изнад људске ништавности и заузети позицију између људи и Бога

и

Ако постоји душа, ако је она та која телу удахњује живот, ако је тој прозечној супстанци дато да једина осећа, воли, мрзи, жели, како је уопште могуће да једна једина огреботина тог трошног тела, некакав унутрашњи неред, сувишак вина или хране, како све то може да примора душу да напусти тело?

Башкирцева је непрестано тежила господству и слави. („Ако ми сликарство не донесе довољно брзо славу, убићу се и готово”, записује 10. јануара 1879). И зато свакодневно слика, али даје и критичке судове о великим мајсторима палете:

Ајшинска школа тог истог Рафаела је, свакако, величанствена и неупоредива, као и друга његова дела, чак и она на гравирама и репродукцијама. Ту има осећања, мисли, правог генија. Молим да приметите да сам ја исто тако непријатељ Рубensoвих телеса, као и лепих, али безживотних тела код Тицијана. Потребан је спој духа и тела. Потребно је, попут Веласкеза, стварати као песник, и притом размишљати као паметан човек (10. октобар 1879).

Двадесет дана потом закључује:

Француски сликари су веома снажни; али, осим Жерикоу и сада Бастјен-Лепажу (њен учитељ сликања – Б. Л.), њима недостаје божанске варнице. И никада, никада, никада, Француска неће створити оно што су створиле Италија и Холандија у извесном смислу.

Колико је или не била у праву, ни данас се неће сложити критичари и теоретичари уметности.

Марија Башкирцева је рано обољела од туберкулозе и то је ваздан било присутно у њеном животу и стваралаштву, дакако, оставило је трага и у *Дневнику*. Зато покушава да сваки дан испуни радом. Уверава себе, сасвим на прагу смрти,

да нико не воли тако свеобухватно као ја: уметност, музику, сликарство, књиге, друштво, хаљине, раскош, буку, тишину, смех, тугу, патњу, шалу, љубав, хладноћу, сунце, сва годишња доба, свакако време, спокојне равнице Русије и планине око Напуља, снег зими, јесење кише, пролеће са својим узбуђењима, мирне летње дане и ноћи са звездама које бљеште...

Суочена са скорим крајем, тражи утеху:

Мора да постоји нешто осим овог живота. Он није довољан, сувише је кратак и ништаван у поређењу са нашим мислима и стремљењима. Мора да постоји нешто осим њега – без тога је и сам живот неразумљив и идеја Бога бесмислена.

Крај је слутила још у четрнаестој години: „[...] и ја се бојим да је та жеља да се живи пуном паром знак кратковечности” (24. август 1874).

Најависмо напред да смо се и ми нашли у видокругу Марије Башкирцеве. Благодарехи чињеници да је, упркос томе што је живела и стварала на Западу, остала верна славенству и православљу. Затекла се, 12. августа 1876, у Петербургу:

Била сам пријатно изненађена појавом дванаесторице гардијских официра и шесторице војника у белом, са заставама. Ова сјајна омладина управо прати двојицу официра који, са дозволом владе, одлазе у Србију. Судбина Србије овде је веома присутна; пошто цар (Александар II – Б. Л.) не жели да ступи у рат, цела Русија се дигла у заштиту Срба; круже приче о многим херојским смртима. Заиста треба саосећати са нашим браћом, а не препустити их овим ужасним дивљацима Турцима [...]. И ја бих се пријавила у војску – да могу!;

записује у *Дневник* ова петаестогодишњакиња.

Два дана потом је на станици у Харакову и оставља траг свом одушевљењу:

Ту је маса света, због одласка педесет седморице добровољаца у Србију. [...] Поклици су потрајали неко време и утишали се тек када је хор запевао *Боже, цара чувај*. Али молитва за Господара испале

бледа после молитве за оне који су одлазили да мру и спасавају своју браћу.

Ево прилике да, ако већ не знате, сазнате о једном нашем кнезу који је био део интимног круга Марије Башкирцеве. Реч је о Божидару Карађорђевићу (1862–1908), нама, попут и Марије, непознатог или мало знаног. Божидар је други син Сарке (Мишине) Анастасијевић и, кнеза Ђорђа Карађорђевића, брата Александра Карађорђевића, кнеза Србије (1842–1858). Живео је у Француској, писао путописе (за нас битна књижица *Пућевима Балкана*, Гор. Милановац, 2018), био сликар, ликовни критичар, преводилац, сарадник *Енциклопедије Британика* и часописа *Le Figaro*, *La Revue de Paris* и *Magazine of Art*. Његове слике *Непознати њезаж*, *Призор из Венеције*, *Мосћар* и *Црква у Француској* данас су у Народном музеју у Београду.

Иако Божидара у *Дневнику* спомиње десетак пута, само у два наврата, 1883. године, даје нешто више о њему. Дана 21. јуна описује га као

интересантно биће: основна црта ове словенске природе – занесеначке, безбрижне – јесте склоност ка најразличитијим неочекиваним измишљотинама... Уосталом, када је некоме пријатељ, целокупна његова уобразиља служи за прослављање тих пријатеља; страшно се везује уз људе за извесно време...

У међувремену Марија ради на Божидаревом портрету (властито Народног музеја у Београду – Б. Л.). А 9. октобра ће констатовати у *Дневнику*:

Портрет Божидара је чини се... добар. Жилијен (један од њених учитеља сликања – Б. Л.) каже да може имати великог успеха, да је то веома оригинално, ново... У очима свих сличност је изванредно велика, али ја бих желела да видим још нешто. Глава и тело су веома верни, чак и по мом мишљењу. Остаје само још да се уради рука.

Ни кнез Божидар, као ни многи други, није био равнодушан према Маријином господству, лепоти и шарму. Уочила је она то и записала: „Bojidar est amoureux de moi” („Божидар је заљубљен у мене”). И не само наш кнез, многи су племићи и уметници у њеној близини патили због њене равнодушности према њиховим излицима љубави, а она их је држала на „дугом канапу”, иако се кроз читав *Дневник*, уз господство и сликарство, љубав провлачи као лајтмотив њеног живота:

Онај ко воли постаје праведан, добар, великодушан и спреман да са крајњом једноставношћу извршава најсмелије подвиге. Љубав омогућава да свет замишљамо онаквим какав би требало да буде (30. мај 1880).

Снажне индивидуалности, самосвојна и охола, снева о удаји којом ће задобити висок друштвени углед и материјално обиље, али не налази дораслог младожењу међу удварачима. Ни при крају живота не успева да одговори на питање које сама себи поставља и које је у добром делу одсликава:

Зашто – од времена када сам била у стању да повежем две мисли, од моје четврте године – живи у мени та потреба за нечим великим и славним, нејасним, али огромним?

У том питању без одговора је њен проблем. Најчешће куца на врата која се не могу отворити: „Читам и обожавам Зола! [...] Учинила бих све да заслужим љубав таквог човека” (Зола је ожењен, има 44 године и двоструко је старији од Марије – Б. Л.).

Марија Башкирцева, рекосмо већ, много чита: античке писце, класике и своје савременике. Чита на матерњим језицима писаца, с обзиром на то да је полиглота. А писца *Нане* и *Жерминала* обожава: „Читајући *Рај и мир* Толстоја, била сам до те мере потресена да сам узвикнула: па то је други Зола!” (15. јул 1884). Чита док обедује, „то је навика од које се тешко ослобађам; читам чак и док вежбам на мандолини” (12. март 1880). Описује своју свакодневницу у нади да ће то неко некада читати: „Знате ли ви како је велика утеха писање? Има ствари које би вас дотукле да их не *намењујете* читаоцима” (курзив М. Б.).

Наилазимо, при читању *Дневника*, на сентенције достојне великих мислилаца, праве биљуре мудрости, вредне да се овде препишу:

Постоје ствари, догађаји, људи, које би требало издвојити и закључати у драгоцене ковчежић златним кључем.

Не загорчавати себи живот ситницама – никада! Не обраћам никакву пажњу на ситнице и, односећи се презриво према ситним, свакодневним непријатностима, с осмехом пролазим поред њих.

Човек, ако је сиромашан, губи половину свога достојанства; чини се малим, јадним, има изглед некаквог шаховског пешака.

Оно што нас стаје сувише велике патње, губи сваку цену када се најзад добије: чини нам се да смо могли да очекујемо и нешто боље.

О, каквом моћи располаже реч, чак и кад је научена напамет, чак и када представља пуку красноречивост!

Геније може да уради лошу ствар, али будала никада неће направити добру.

Нема пријатнијег осећања од оног када чините добро које вам не доноси никакве користи.

И за крај: Марија Башкирцева је феномен *sui generis*. Учинила је у веома кратком животу толико колико се, уз таленат и велики напор, постиже при троструко дужем животном ходу земаљским шаром.